

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Житков Олександр Анатолійович – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України КДПУ ім. В. Винниченка.

Наукові інтереси: історія та історіографія селянського руху в Україні 1917 – 1920 рр.

ОСОБЛИВОСТІ ДОСЛІДЖЕНЬ СОЦІАЛЬНОГО РОЗВИТКУ КИЇВСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ (1861 – 1917 рр.)

Марія КАЗЬМИРЧУК (м. Київ)

У статті аналізуються праці вітчизняних дореволюційних та радянських дослідників. У цих працях розкриваються особливості соціального розвитку Київської губернії пореформенної доби.

Ключові слова: соціальний розвиток, Київська губернія, статистичні відомості.

The article analyzes works of after revolutionary and Soviet domestic researchers discovering the social progress of Kyiv gubernya after reformation period.

Key words: social development, provinse of Kiev, statistic information.

Дослідження соціальної історії завжди було популярним серед науковців. У вітчизняних бібліотеках та приватних збірнях залишилося багато праць, розвідок і статей статистів, економістів, громадських діячів та професіоналів-істориків. Розглянувши найбільш дотичні до теми праці, можна умовно виділити три періоди в історіографії досліджень щодо соціального розвитку Київської губернії наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст.: дорадянський (від 1861 до 1917 рр.), радянський (1917 – 1991 рр.) та сучасний (1991 – 2010 рр.). Більш детально зупинимося на двох перших періодах. Потрібно відзначити, що в ці періоди відбулося значне накопичення матеріалів щодо різних аспектів соціальної сфери українського суспільства, проте ґрунтового та загального аналізу соціального розвитку найбільш розвинутої губернії Російської імперії не було зроблено. Вітчизняні та зарубіжні дослідники порушували певні теми, які певною мірою стосуються соціального розвитку Київської губернії наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст., їх зручно об'єднати хронологічно й тематично. Також доцільним буде виділити й розглянути окремо у сучасному періоді українські та зарубіжні розвідки, виявлені автором.

У дорадянський період характерним було видання збірників, де знаходили висвітлення проблеми розвитку освіти й сільського господарства Російської імперії, зокрема, і в Київській губернії. У 70-х роках ХІХ ст. В. Шульгін написав матеріал до збірки “Древняя и новая Россия” про етнонаціональну ситуацію на Правобережній Україні другої чверті ХІХ ст. Наголос у збірці робився на розв’язання національних питань у сфері шкільної освіти, зокрема про співвідношення та доцільність для російської влади існування польських і єврейських шкіл. Ця праця просякнута

великоросійськими настроями, а отже, автор є досить суб'єктивним у своїх висновках. Проте помітно, що він, представляючи промонархічну партію, знає свою тему досконало [1, с. 10, 19 – 21].

Соціальними проблемами в Росії опікувався одеський міський голова, становий представник у судовій палаті сенату від Одеси Н. А. Новосельський, викладене соціальне розглядав через призму законності. Його зацікавили питання організації поліції, дії міністерства фінансів, кредит, вітчизняна промисловість, державницькі ідеї серед молоді та боротьба із поганими впливами. Окрім перелічених інтересів, автор порушує соціальне питання, виділяючи в ньому селянський та робітничий компоненти, а також стосунки буржуазії та робітників, вплив привілейованих станів на державну політику [2, с. 168]. Новосельський відмічає, що соціальні питання вже отримали в науці пріоритетні позиції. Проте в його праці теж помітно прихильність до монархічної влади, хоча інколи проглядаються й ліберальні погляди.

Наприкінці XIX ст. гостро постали соціальні проблеми після звільнення селян з кріпацтва, реформа 1861 р. позначилася на соціальному розвитку підросійської України. Не маючи наміру розглядати історіографію вивчення проблем проведення аграрної реформи, потрібно відзначити, що багато питань, пов'язаних із селянською реформою 1861 р., з'явилися на сторінках праць представників дворянських кіл А. Скребицького, А. Головачова, А. Корнілова та інших.

У XIX ст. стало популярним збирати статистичні відомості з актуальних галузей економічного життя Російської імперії і видавати ґрунтовні статистичні розвідки. Цілий ряд земських діячів та відомих дослідників, зокрема й Павло Чубинський, працювали з науково-статистичними джерелами, досліджуючи актуальні й прибуткові галузі економіки. Павло Чубинський як член Російського географічного товариства здійснював експедиції для проведення етнографічних та статистичних досліджень. Протягом двох років він досліджував, крім інших, Київську, Волинську, Подільську губернії Російської імперії, результатом чого стало видання цілого ряду статистичних праць присвячених промисловості Південно-Західного краю та присудження Павлу Чубинському медалі за дослідження в етнографії та статистиці. Дослідник навіть мав проект із складення щорічника з цукрової промисловості, де розміщувалися б необхідні статистичні відомості, проте, через брак коштів цього зробити не вдалося. Натомість видано було офіційні дані стосовно цукрових заводів за 1871 – 1872 рр., де було репрезентовано стисло інформацію по кожному заводу, адміністрація якого подала звіти. Праця П. Чубинського про цукрові заводи Російської імперії дає можливість виділити актуальні проблеми, відтворити й проаналізувати

соціальну базу цукрової промисловості Київської губернії наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. [3, с. 76].

Ще задовго до утвердження радянської влади в дорадянській історіографії велика увага приділялася робітничому питанню. З початку 1870 р. увага до робітників як до політично неблагонадійних верств зростала пропорційно до їхньої чисельності. Однією з найцікавіших у 90-х рр. ХІХ ст. є дисертація на здобуття ступеня доктора медицини Ксенофонта Платоновича Сулими. К. П. Сулима – син священника Подільської губернії. Він здобув середню освіту в Подільській духовній семінарії, закінчив Харківський університет, здобувши ступінь лікаря та звання повітового лікаря. Як державний стипендіат, мусив відпрацювати алтайським об'їзним лікарем Бійського округу, але назначений був Горєцьким сільським лікарем Могильовської губернії (сучасна Білорусь), а згодом Летичівським (до 30 листопада 1881 р.) і Ямпольським (після 30 листопада 1881 р.) сільським лікарем Подільської губернії. Маючи 11-річний лікарський досвід, автор “Свеклосахарного производства в санитарном отношении” описує становище робітників 1892 р. під кутом зору їхніх фізичних можливостей, оцінює їхнє здоров'я при виснажливій праці на заводах, перераховує сумні наслідки – різні каліцтва та хронічні хвороби [4, с. 223].

Збірник Праць Київського обласного сільськогосподарського з'їзду містить статті практиків і теоретиків цієї галузі. Щодо соціального розвитку Київської губернії то в збірці подано статті, які починають розглядати проблеми жіночої освіти. Так, один із авторів збірки В. Е. Країнський досліджував жіночу освіту з огляду на її користь для прогресу в сільськогосподарській галузі [5, с. 41 – 45]. Капіталістичними впливами на ринку сільськогосподарських продуктів займався професор Н. Ф. Анненський [6, с. 157 – 245], праця якого була опублікована у двотомній збірці професорів Московського університету А. Чупрова та А. Постнікова. Велика кількість статистичного матеріалу використаного в збірці ставить під сумнів об'єктивність висновків щодо потреби здешевлення хліба, а вибірковість та сумнівна якість матеріалу, про що пишуть самі автори, насторожує. Аграрними проблемами переймався секретар Київського товариства сільського господарства Т. І. Осадчий, який зробив спробу статистико-економічного дослідження землі й землевласників у Південно-Західному краї (Україні, Поділлі й на Волині) [7, с. 130]. На початку ХХ ст. проблемами селянської общини зайнявся російський учений І. В. Чернишов, який використовував анкети економічного товариства [8, с. 196]. Його праця висвітлювала землеустрій Росії у не вигідному для царату світлі ще під час Першої світової війни. Окрім автора, при написанні певних розділів брали участь інші співавтори.

На початку ХХ ст. проблемами освіти займався П. Копецький, який у своїй “Історичній записці” розглядає стан Першого Київського жіночого училища за 1861 – 1911 рр., яке перебувало у відомстві Марії Федорівни. Він точно змальовував передумови здобуття жінками освіти, зокрема жіночі рухи, інтереси різних прошарків суспільства. Копецький обстоював жіночу освіту як потрібну й необхідну суспільству післяреформеної доби, відзначаючи, що першими зацікавлені були в ній священники та купці, які піклувалися про кращу долю для своїх доньок. Загалом автор звертає увагу саме на духовне відомство та його кроки для розвитку освіти в Києві, ставлення до цього проблемного на той час питання митрополитів і різних священників [9].

На початку ХХ ст. робітничим питанням зайнявся Н. Рашевський, висвітливши становище робітників-цукровиків українських губерній, зокрема й Київської, “які тільки годуються цукровою промисловістю”. Цукроваріння – одна із найрозвинутіших у Київській губернії галузь наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. Автор описує жахливі й нелюдські умови праці та проживання робітників, спираючись на власні спостереження, статистичні дані, періодику. Н. Рашевський описує також недоліки системи вербування, харчування, умови проживання та стосунки із начальством робітників різних рангів. Автор пише свою працю з позицій прихильності до робітничого класу, який терпить наругу від цукро заводчиків, а тому намагається подати їх у темних тонах, як баришників та катів [10, с. 24].

Цікавими є дослідження Г. Наумова про бюджети робітників міста Києва. Він звертається до найбільш уживаного статистичного методу на той час – анкетного опитування [11, с. 104]. До анкет заповнених щоправда 1918 р. були внесені питання про національну належність, безробіття, зарплату станом на 1912 р. Раніше збір даних про заводи та фабрики здійснювався полісменами, а з 1870 р. ввели анкетування, згодом самі фабрики мусили надсилати дані. Наумов скористався допомогою Київського товариства економістів та ремісничою секцією при Київській виставці, члени яких власноруч зареєстрували відповіді опитуваних. Треба віддати належне дослідникам анкетного матеріалу, бо деякі власники заводів просто не прислали відповідей, що ставить під сумнів об’єктивність цих статистичних відомостей [12, с. 15]. Сам автор відмічає: “Настоящая анкета произведенная по методу, который неоднократно применялся на практике, но до сих пор не вполне признан теорией. Этот метод субъективных показаний рабочих об их бюджете за известный период времени” [13, с. 1]. Завдяки таким непевним даним Г. Наумов робить спробу дослідити сімейний стан робітників, житлові умови, витратні статті, зв’язки з землею та вплив статевої відмінностей у середовищі робітників на промисловість. Проте акцент робився на жахливому

становищі робітників безпосередньо на заводах і фабриках або ж досліджувалася заробітна плата та її достатність.

Зрозуміло, що дорадянські дослідження зосереджувалися на статистичних даних без їхнього належного аналізу, зокрема й самі автори зізнавалися в необ'єктивності своїх методів, через що їхні висновки слабо обґрунтовані, а згадки про соціальний розвиток Київської губернії наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. мали радше випадковий, загальний поверхневий характер. Загалом збільшувана до гострих соціальних проблем у дорадянських дослідників втілювалася насамперед у збиранні та накопиченні теоретичного матеріалу, не знаходячи належного аналізу. У цей період написані праці наукового характеру та деяких представників різних громадсько-політичних напрямків.

У радянський період цілий ряд тем було заборонено порушувати, натомість мали попит наукові розробки на замовлення, де обов'язково відмічалися радянська лінія та ворожі елементи, позбавляючи їхньої науковості й об'єктивності. Соціальний розвиток розглядався тільки із класових позицій, де головним була боротьба буржуазії з робітничим класом. У цей період вирізняються цілі блоки проблем, порушених або осуджених радянськими дослідниками. Так, у ракурсі соціальних процесів радянські дослідники мало цікавилася питаннями церковної освіти, і зокрема у Київській губернії, яка перебувала під патронатом Київської духовної єпархії. Раніше вона зображалася як пережиток, з яким вдало боролася радянська влада.

Розроблялися проблеми, пов'язані з пропагандистською спрямованістю, наприклад, популярна на той час проблема жіночого рівноправ'я і то лише з відзначенням переважного впливу на звільнення жінок з “домашнього рабства” радянською владою. Так, у повідомленні О. М. Титової на сторінках УІЖУ розглядалися питання вищої жіночої освіти в другій половині ХІХ ст. у Києві. Використовуючи архівні та опубліковані джерела, Титова зосередила увагу на розгляді жіночого руху, на бажаннях жіноцтва здобути вищу освіту й рівні з чоловіками права, їхньому практичному втіленні за допомогою прогресивно налаштованих дівчат, дружин професорів Київського університету, матеріальній підтримці цих заходів та на процесах подальшого працевлаштування жінок [14, с. 85 – 91]. Однак у її статті не можна знайти узагальнюючих висновків щодо досліджуваної проблеми, авторка обмежується лише викладом матеріалу.

Радянська історіографія зробила великий внесок у дослідження робітничого питання, проте відрізнялася від попередніх праць своєю ідеолого-пропагандистською спрямованістю. Були написані загальні праці щодо формування та становища робітників наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст., які відзначаються заідеологізованістю й пропагандистським характером, що проте не псує їхньої фактичної бази. Стали популярними

загальні праці, побудовані на статистичних джерелах. У 50-х рр. радянський учений А. Г. Рашин дослідив динаміку кількості робітників у капіталістичній Росії, процеси формування робітничого класу та процеси освіти в його середовищі [15, с. 624]. Також цей учений цікавився статистичними дослідженнями, що дало змогу простежити демографічні процеси населення Росії за 1811 – 1913 рр., зокрема й українського [16, с. 352].

Якщо загальні статистико-історичні праці намагалися дати характеристику всього загалу робітників, то київський дослідник О. О. Нестеренко зосередився у своїй праці на дослідженні умов праці та висвітлив динаміку заробітної платні промислових робітників України наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст., однак слід відзначити недостатність джерельного матеріалу [17, с. 62]. Він також видав ряд загальних праць, серед них одна монографія [18, с. 180], присвячених економічному становищу українських робітників, економічній політиці царату в 90-х рр. ХІХ – 1914 рр., відзначаючи нерозривний зв'язок формування робітничого класу й промисловості з розвитком капіталізму в Російській імперії [19, с. 580].

З початком радянської доби почало активно досліджуватися селянське питання, яке ще з 20-х рр. ХХ ст. з'являється в загальних працях, але поступово припиняється. Так, у праці А. В. Шестакова занадто широкі хронологічні та географічні межі. Автор висвітлює історію найманої праці від ХVІ ст. побіжно, зосереджуючись на селянській боротьбі 1904 – 1905 рр. та поступовому оформленні робітництва, його участі в партіях. Виявляється його прихильність до селянських робітників та відраза до царського режиму, позитивним є те, що подається розгляд трудового законодавства ХІХ ст., заробітної плати, житлові умови. Проте в праці дуже мало відомостей про Київську губернію, загалом же багато уваги приділено “Малоросійському району”. У І. Дроздова згадується Київська губернія лише для порівняння статистичних даних один раз, загалом же автор послуговується абстрактним терміном Малоросійський район [20, с. 232, 128].

Тільки у 60 – 80-х рр. ХХ ст. зростає кількість знову ж таки загальних праць щодо цього питання, зокрема найвідоміші із них О. М. Анфімова [21, с. 238] та І. Д. Ковальченка [22, с. 413], де можна знайти статистичні викладки про Київську губернію. Однак, загалом російські радянські дослідники історії селянства звертали увагу більше на російські губернії. Проблемами аграрного розвитку Правобережжя в ХІХ і на початку ХХ ст. займалися Л. Г. Мельник та луцький дослідник Л. І. Гайдай [23, с. 116 – 123], розглядаючи певні аспекти капіталістичної еволюції селянських господарств.

Радянські дослідники багато разів зверталися до питання охорони здоров'я та соціального забезпечення, але в їхніх дослідженнях переважало звернення до “найважливішого класу” – російського пролетаріату. У 70-х рр. ХХ ст. російський дослідник Ю. Кір'янов висвітлив житлові умови робітників у Російській імперії, використовуючи інколи статистичні матеріали по Київській губернії. Він також приділив особливу увагу на спосіб харчування пролетаріату різних регіонів імперії, найбільше звертаючи увагу на шахтарів Донбасу [24, с. 286]. У 80-х рр. ХХ ст. до питань взаємостосунків царської влади, торговельної буржуазії та робітників звернувся російський дослідник Л. Є. Шепелев, розглядаючи торгово-промислову політику як складову економічної політики, а також правові умови розвитку підприємницької діяльності буржуазії. Він висловив думку, що на початку ХХ ст. була помітна відмова від “насадження” промисловості й зосередження уваги на аграрному секторі, що вплинуло на формування робітництва як класу [25, с. 272].

У 60 – 80-х роках ХХ ст. вийшов ряд загальних праць та збірок статей, які допомагають зорієнтуватися в соціально-історичному фоні наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст., зокрема слід виділити статті Л. М. Іванова та М. А. Рубач щодо аграрних відносин, становища селян та поміщиків [26, с. 434, 343]. Так, у 80-х роках була видана тритомна загальна “Історія народного господарства УРСР” під редакцією І. Лукінова, де перший том присвячений економіці досоціалістичних формацій, розглядав становище сільського господарства й аграрних відносин 60 – 90-х рр. ХІХ ст., проблеми промислового перевороту, зародження перших монополістичних об'єднань у промисловості, становище робітничого класу, транспорт, торгівлю і фінанси [27, с. 463].

У радянський період фіксується цікавість дослідників до питань формування буржуазії, розвитку капіталізму у ХІХ – на початку ХХ ст. У 60-х роках ХХ ст. Дослідник історії України І. О. Гуржій висвітлив вітчизняну систему в складі всеросійського ринку другої половини ХІХ ст., розглядаючи розвиток промисловості, сільського господарства, транспортної системи, внутрішньої і зовнішньої торгівлі [28, с. 189]. Він розглядав питання кількісного зростання ярмарків, їхнього товарного асортименту. Хоча до наукових завдань автора не входило висвітлення соціального розвитку Київської губернії, він подав загальноукраїнський фон економічного стану суспільства кінця ХІХ ст. Цю проблему продовжив у 80-х роках ХХ ст. низкою статей сизранський дослідник Б. А. Кругляк, який зосередився на висвітленні питань розвитку класу буржуазії, на створюваних й очолюваних нею промислових монополіях і внутрішній торгівлі на Україні на матеріалах важкої промисловості [29, с. 48 – 53, 81 – 90, 72 – 81, 88 – 91].

Зрозуміло, що робітничому питанню присвячено багато праць, розвідок та статей, проте багато проблем не було порушено, наприклад, системи вербування робітників у Київській губернії, проблем утворення та становища робітничого класу наприкінці XIX – на початку XX ст. До того ж радянські дослідники, як і їхні попередники, радше накопичували, аніж обробляли архівні та опубліковані матеріали, інколи застосовуючи для обґрунтування зовсім ненаукових тверджень “вождів пролетаріату”, а тому не робили наукових висновків. У радянській історіографії питання соціального розвитку Київської губернії розглядалися фрагментарно й часто у зв’язку з дослідженнями інших соціально-економічних проблем історії Росії доби імперіалізму.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Шульгин В. Я. Юго-Западный край под управлением Д. Г. Бибикова (1838 – 1853) // Древняя и новая Россия. Сборник. 1879. – Т. II. – № 5.
2. Новосельский Н. А. Социальные вопросы в России / Новосельский Н. А. – СПб.: Типография В. В. Комарова, 1881.
3. Свеклосахарные заводы Российской империи с официальными статистическими данными, за кампанию 1871 – 1872 г.г. / Сост. П. Чубинский. – К.: В университетской типографии, 1873.
4. Сулима К. П. Свеклосахарное производство в санитарном отношении / К. П. Сулима. – СПб.: Типография М. М. Стасюлевича, 1892.
5. Краинский В. Е. О Женском сельскохозяйственном образовании деревенской русской женщины // Труды пятого киевского областного сельскохозяйственного съезда / Сост. Т. В. Локоть. – К.: Типография Петра Барского, 1903.
6. Анненский Н. Ф. Стоимость производства хлеба в частновладельческих хозяйствах // Влияние урожая и хлебных цен на некоторые стороны русского народного хозяйства: Сб. ст. / Под. ред. А. И. Чупрова, А. С. Постникова. – Т. 1. – СПб., 1897.
7. Осадчий Т. И. Земля и землевладельцы в Юго-Западном крае: (на Украине, Подолии и Волыни) / Т. И. Осадчий – К.: Типография Петра Барского, 1899.
8. Чернышев И. В. Община после 9 ноября 1906 г. (По анкете Вольного Экономического Общества) / И. В. Чернышев. – Ч. 1. – Петроград: Типография “Экономия”, 1917.
9. Копецкий П. Историческая записка о состоянии Первого Киевского женского училища духовного ведомства (ее императорского величества Марии Федоровны). 1861 – 1911. – Киев, Типография “Русская Печатня”, 1911.
10. Рашевский Н. Н. О положении рабочих на сахарных заводах / Н. Н. Рашевский. – К.: Типография 1-й Киевской Артели Печатного дела, 1907.
11. Наумов Г. Бюджеты города Киева / Г. Наумов – К.: Типография И. Чоколова, 1914.
12. ЦДІАУ. – Ф. 730. – Оп. 1. – Спр 42.
13. Наумов Г. Бюджеты города Киева / Г. Наумов – К.: Типография И. Чоколова, 1914.
14. Титова О. До питання про вищу жіночу освіту на Україні в другій половині XIX ст. // Український історичний журнал. – 1971. – № 10.
15. Рашин А. Г. Формирование рабочего класса России. Историко-экономические очерки / Рашин Адольф Григорьевич / Под ред. С. Г. Семашко. – М., Изд. соц.-экономической лит-ры, 1958.

16. Рашин А. Г. Население России за 100 лет (1811 – 1813 гг.). Статистические очерки / Рашин А. Г. // Под ред. С. Г. Струмилина. – М., Госстатиздат, 1956.
17. Нестеренко О. О. Заробітна плата промислових робітників України наприкінці XIX – на початку XX ст. / Нестеренко Олександр Олександрович. – К., 1951.
18. Нестеренко О. О. Розвиток капіталістичної промисловості і формування пролетаріату на Україні в кінці XIX і на початку XX ст. / О. Нестеренко. – К.: Держполітвидав УРСР, 1952.
19. Нестеренко О. О. Розвиток промисловості на Україні: в 3-х т. / О. О. Нестеренко. – Ч. II. Економіка підготовки Великої Жовтневої Соціалістичної революції – К.: Держполітвидав УРСР, 1962.
20. Шестаков А. В. Очерки по истории наемного труда в сельском хозяйстве России / Шестаков А. В. “Никодим” – Т. 1. – Ч. 1 и 2. – М.: Изд-во Красная новь, 1924.; Дроздов И. Г. Заработная плата сельскохозяйственных рабочих до и после Октября / Дроздо И. Г. – М.-Л.: Прибой, 1930.
21. Анфимов А. М. Крестьянское хозяйство Европейской России. 1881–1904 / А. М. Анфимов. – М.: Издательство “Наука”, 1980.
22. Ковальченко И. Д. Всероссийский аграрный рынок. XVII – начало XX в.: Опыт качественного анализа / Ковальченко И. Д., Милов Л. В. – М., 1974. – 413 с.
23. Гайдай Л. І. Деякі аспекти капіталістичної еволюції селянських господарств Правобережної України (1906 – 1914 рр.) // Український історичний журнал. – 1982 – № 7.; Мельник Л. Г. Про розвиток капіталізму у великих поміщицьких господарствах Правобережної України (60 – 90-ті роки XIX ст.) // Український історичний журнал. – 1974. – № 4.
24. Кирьянов, Ю. И. Жилищный уровень рабочих России (конец XIX – начало XX в.). – М: Наука, 1979.
25. Шепелев Л. Е. Царизм и буржуазия в 1904 – 1914 гг. Проблемы торгово-промышленной политики / Л. Е. Шепелев. – Л.: Наука, 1987.
26. Иванов Л. М. О капиталистической и отработочной системах в сельском хозяйстве помещиков на Украине в конце XIX ст. / Л. М. Иванов // Вопросы истории сельского хозяйства, крестьянства и революционного движения в России / Под ред. Н. М. Дружинина, В. К. Яцунского – М.: Изд-во Академии наук СССР, 1961; Рубач М. А. Социальная структура аграрных отношений и классовое расслоение крестьянства в украинской деревне к 1917 г. / М. А. Рубач // Особенности аграрного строя России в период империализма / Редкол. С. М. Дубровский и др. – М.: Изд-во Академии наук СССР, 1962.
27. Історія народного господарства УРСР: у 3-х т., 4-х кн. / Голова редкол. І. І. Лукінов та ін. – Т. 1. Економіка досоціалістичних формацій / Редкол. Т. І. Дерев’якін та ін. – К.: Наукова думка, 1983.
28. Гуржій І. О. Україна в системі всеросійського ринку 60 – 90-х років XIX ст. / І. О. Гуржій. – К.: Вид-во “Наукова думка”, 1986.
29. Кругляк Б. А. Розвиток капіталістичних форм внутрішньої торгівлі на Україні в 60–90-х роках XIX ст. / Кругляк Б. А. // Історія народного господарства та економічної думки Української РСР. – Вип. 14. – 1980; Кругляк Б. А. Промислові монополії і внутрішня торгівля на Україні / Кругляк Б. А. // Український історичний журнал. – 1986. – № 10; Кругляк Б. А. Торговельна буржуазія в Україні (60-ті роки XIX ст. – 1914 р.) / Кругляк Б. А. // Український історичний журнал. – 1994. – № 6; Кругляк Б. Джерела з історії розвитку внутрішньої торгівлі на Україні в 60 – 90-х роках XIX ст. / Кругляк Б. // Архіви України. – 1971. – № 5.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Казьмирчук Марія Григорівна – кандидат історичних наук, асистент Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Наукові інтереси: історія України, соціальна та гендерна історія, історія повсякденності, кінофотофонодокументознавство, джерелознавство, шевченкознавство, декабристознавство.

МЕТОДОЛОГІЧНІ ПРИНЦИПИ ІСТОРІОГРАФІЧНОГО СИНТЕЗУ: АНТРОПОЛОГІЧНИЙ КОНТЕКСТ І ГНОСЕОЛОГІЧНІ ОРІЄНТИРИ

Олександр КІЯН (м. Кіровоград)

У статті на основі сучасних методологічних підходів розглядаються принципи історіографічного аналізу й синтезу, що сприяють формуванню загальної концепції розвитку національної історичної науки.

Ключові слова: інтелектуальна історія, історіографічна антропология, методология історії, історіографічний аналіз.

In the article on the basis of modern methodological approaches the principles of historiographical analysis and synthesis are regarded.

Key words: intellectual history, historiographical anthropology, methodology of history, historiographical analysis.

Системотворчим чинником історіографічних досліджень є теоретизація історико-наукового пізнання. Теоретичні засоби дослідження дають змогу визначити гносеологічну природу історіографії як науки, окреслити її місце та функцію в системі інших дисциплін. Одним з найістотніших критеріїв історіографічного аналізу є характеристика принципів дослідження, які реалізуються через систему історичного мислення. На думку більшості теоретиків історії історичної науки, саме зміна історичного мислення і є домінантною рушійною силою процесу історичного пізнання взагалі. Розбіжність полягає лише конструкції самої категорії “історичне мислення”, яке дає різну змістовну інтерпретацію. За визначенням І. Колесник, стиль історичного мислення – “це тривала сукупність соціально-психологічних настанов, теоретико-методологічних принципів та аксіологічних орієнтирів, який має різні прояви в проміжок кожної певної епохи” [1, с. 42]. Дещо іншу версію бачимо у Б. Кроче, який у теорії історіографії хоч і не нівелює роль культурних, соціальних, політичних і моральних дістінкцій, але все-таки не надає їм вирішального значення, стверджуючи думку, що тільки форми філософського мислення історика, його розумові конструкції, котрі розкриваються через детерміністські чи трансцендентні концепції, “виступають як постійна умова і постійна ознака прогресу історичної думки [2, с. 106], оскільки “наполягати на тому, що історик обмірковує факт, а не теорію, це означає наполягати на тому, що він “розповідає історію без осмислення” [2, с. 107]. У найбільш модерному для